

UDK: 321(575.1) "1991/2025"

Orif AYUPOV,
Guliston Davlat universiteti Tarix kafedrasi dotsenti, t.f.n
E-mail: ayupovorif-4141@mail.ru

PhD U.Mirzaliyev taqrizi asosida

FORMATION OF POLITICAL INSTITUTIONS DURING INDEPENDENCE AND THEIR ROLE IN SOCIETAL DEVELOPMENT

Annotation

This article analyzes the formation of political institutions in Uzbekistan during the independence period and their role in societal development. The study highlights their importance in governance, civil society, and democratic progress.

Key words: Political institutions, independence, public administration, civil society, democracy, parliament, political system, reforms.

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ИНСТИТУТОВ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ И ИХ РОЛЬ В РАЗВИТИИ ОБЩЕСТВА

Аннотация

В статье анализируется процесс формирования политических институтов в Узбекистане в период независимости и их роль в развитии общества. В результате исследования раскрывается значение политических институтов в государственном управлении, гражданском обществе и демократическом развитии.

Ключевые слова: Политические институты, независимость, государственное управление, гражданское общество, демократия, парламент, политическая система, реформы.

MUSTAQILLIK DAVRIDA SIYOSIY INSTITUTLARNING SHAKLLANISHI VA ULARNING JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI O‘RNI

Annotatsiya

Mazkur maqolada O‘zbekistonda mustaqillik yillarida siyosiy institutlarning shakllanish jarayoni va ularning jamiyat taraqqiyotidagi roli tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida siyosiy institutlarning davlat boshqaruvi, fuqarolik jamiyati va demokratik rivojlanishdagi ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Siyosiy institutlar, mustaqillik, davlat boshqaruvi, fuqarolik jamiyati, demokratiya, parlament, siyosiy tizim, islohotlar.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligiga erishishi bilan mamlakatda tub siyosiy, huquqiy va institutsional islohotlar jarayoni boshlandi. 1991-yil 31-avgustda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi e‘lon qilinishi mamlakat tarixida yangi bosqichni boshlab berdi [1]. Shu kundan boshlab sobiq markazlashgan boshqaruv tizimidan voz kechilib, milliy davlatchilik asoslari va zamonaviy siyosiy institutlar shakllantirila boshlandi. Mustaqillikning dastlabki yillarida O‘zbekistonda siyosiy tizimni barpo etishning asosiy huquqiy poydevori sifatida 1992-yil 8-dekabrda O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilindi. Ushbu hujjat mamlakatda davlat hokimiyati bo‘linishi prinsipini mustahkamlab, siyosiy institutlarning shakllanishi va faoliyat yuritishining asosiy yo‘nalishlarini belgilab berdi. Mustaqillik davrida shakllangan asosiy siyosiy institutlar qatoriga parlament tizimi ya‘ni Oliy Majlis, siyosiy partiyalar, sud hokimiyati, fuqarolik jamiyati institutlari hamda saylov tizimi kiradi. Xususan, ikki palatali parlament - O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi 2005-yildan boshlab faoliyat yurita boshladi[2]. Bu esa qonun chiqaruvchi hokimiyatning samaradorligini oshirish, hududiy manfaatlarni hisobga olish va demokratik boshqaruvni mustahkamlashga xizmat qildi. Shuningdek, mustaqillik yillarida ko‘ppartiyaviylik tizimi rivojlanib bordi. Bugungi kunda O‘zbekistonda bir nechta siyosiy partiyalar faoliyat yuritib, ular davlat boshqaruvida va saylov jarayonlarida muhim rol o‘ynaydi. Bu esa jamiyatda siyosiy raqobat va fuqarolarning siyosiy faolligini oshirishga xizmat qilmoqda.

So‘nggi yillarda, ayniqsa Shavkat Mirziyoyev rahbarligida olib borilayotgan islohotlar natijasida siyosiy institutlarning ochiqligi, hisobdorligi va samaradorligini oshirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Jumladan, “Yangi O‘zbekiston” konsepsiyasi doirasida davlat boshqaruvi organlari faoliyatini modernizatsiya qilish, sud-huquq tizimini isloh qilish va fuqarolik jamiyati institutlarini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha keng ko‘lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda[3]. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi - mustaqillik davrida O‘zbekistonda siyosiy institutlarning shakllanish jarayonini ilmiy tahlil qilish hamda ularning jamiyat taraqqiyotidagi rolini aniqlashdan iboratdir. Shu bilan birga, maqolada ushbu institutlarning samaradorligi, rivojlanish bosqichlari va mavjud muammolari ham tadqiq etiladi.

Adabiyotlar tahlili. Shavkat Mirziyoyevning “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” nomli asari konseptual qarashlar va strategik yo‘nalishlarni o‘zida mujassam etgan muhim siyosiy-huquqiy manbalardan biridir. Ushbu asar O‘zbekiston Respublikasining mustaqillikdan keyingi rivojlanish bosqichida davlat va jamiyat qurilishining ustuvor yo‘nalishlarini ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan asoslab beradi. Mazkur asarda demokratik davlat qurilishi g‘oyasi markaziy o‘rin egallaydi. Muallif davlat boshqaruvining zamonaviy modelini shakllantirishda qonun ustuvorligi, hokimiyatlar bo‘linishi prinsipi hamda davlat organlarining xalq oldidagi hisobdorligi kabi tamoyillarni asosiy mezon sifatida belgilaydi. Shu jihatdan, asarda siyosiy institutlar –

parlament, ijro hokimiyati, sud tizimi va fuqarolik jamiyati institutlari o'zaro uyg'unlikda faoliyat yuritishi zarurligi chuqur tahlil qilinadi. Kitobning muhim jihatlaridan biri shundaki, unda siyosiy institutlarning nafaqat shakllanishi, balki ularning samaradorligini oshirish masalalari ham keng yoritilgan. Xususan, davlat organlarining ochiqligi, shaffofligi va aholining davlat boshqaruvidagi ishtirokini kengaytirish orqali demokratik tizimni mustahkamlash mumkinligi ta'kidlanadi. Bu esa zamonaviy siyosiy tizimda fuqarolarning faolligini oshirish va ijtimoiy adolatni ta'minlashning muhim omili sifatida talqin etiladi. Shuningdek, asarda fuqarolik jamiyati institutlarining rivoji alohida e'tibor markazida bo'lib, nodavlat notijorat tashkilotlar, ommaviy axborot vositalari va jamoatchilik nazorati mexanizmlarining ahamiyati chuqur ochib beriladi. Muallif fuqarolik jamiyatini rivojlantirishni davlat va jamiyat o'rtasidagi samarali muloqotni ta'minlovchi asosiy omil sifatida ko'rsatadi. Bu esa siyosiy institutlarning demokratlashuvi va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Bundan tashqari, asarda iqtisodiy taraqqiyot va siyosiy institutlar o'rtasidagi uzviy bog'liqlik ham tahlil qilinadi. Muallif fikricha, barqaror iqtisodiy rivojlanish kuchli va samarali siyosiy institutlar faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lib, ular orqali investitsion muhit yaxshilanadi, tadbirkorlik rivojlanadi va aholi farovonligi oshadi. Ushbu asar O'zbekistonda demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etish jarayonining nazariy asoslarini yoritib beruvchi muhim ilmiy-siyosiy manba bo'lib, siyosiy institutlarning jamiyat taraqqiyotidagi o'rnini chuqur anglashda katta ahamiyat kasb etadi [4].

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda O'zbekiston Respublikasida mustaqillik davrida siyosiy institutlarning shakllanishi va ularning jamiyat taraqqiyotidagi rolini o'rganish maqsadida kompleks yondashuv asosida ilmiy-uslubiy metodlar majmuasidan foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi nazariy va empirik tahlil usullarining uyg'unligiga asoslandi. Avvalo, tadqiqotning nazariy asosini siyosiy institutlar rivoji, davlat boshqaruvi va fuqarolik jamiyati nazariyalariga oid ilmiy qarashlar tashkil etadi. Shu jumladan, Siyosatshunoslik va Davlat boshqaruvi nazariyasi doirasidagi yondashuvlar asos qilib olindi. Mana shu nazariyalar orqali siyosiy institutlarning shakllanish jarayoni, ularning funksional vazifalari va jamiyat taraqqiyotiga ta'siri tizimli ravishda tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida bir qator umumilmiy metodlardan foydalanildi. Xususan, tarixiy tahlil usuli orqali O'zbekistonda siyosiy institutlarning shakllanish bosqichlari mustaqillikdan hozirgi davrgacha bo'lgan davr kesimida o'rganildi. Bu usul siyosiy tizim evolyutsiyasini izchil yoritish imkonini berdi

Bundan tashqari, tizimli yondashuv asosida siyosiy institutlar yagona tizim sifatida ko'rib chiqildi va bu yondashuv orqali parlament, ijro hokimiyati, sud tizimi va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va ularning jamiyat taraqqiyotiga ta'siri kompleks tarzda tahlil qilindi. Empirik ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilishda rasmiy hujjatlar va normativ-huquqiy manbalar muhim o'rin tutdi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, qonunlar, Prezident farmonlari va davlat dasturlari asosiy manba sifatida o'rganildi. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi faoliyatiga oid materiallar hamda Shavkat Mirziyoyev asarlari va nutqlari tahlil qilinib, siyosiy institutlarning zamonaviy rivojlanish yo'nalishlari aniqlab berildi. Tadqiqotda kontent tahlil usuli qo'llanilib, siyosiy hujjatlar, ilmiy maqolalar va strategik dasturlar mazmuni chuqur o'rganildi. Bu usul orqali siyosiy institutlarga oid asosiy tushunchalar, ustuvor yo'nalishlar va muammolar tizimli ravishda ajratib olindi [5].

Mazkur metodologik yondashuv tadqiqotning ilmiy asoslanganligini ta'minlab, O'zbekistonda siyosiy

institutlarning shakllanishi va rivojlanish jarayonini har tomonlama yoritish imkonini berdi. Shu orqali ularning jamiyat taraqqiyotidagi o'rnini va ahamiyati xolis hamda kompleks tarzda baholandi.

Tahlil va natijalar. O'zbekiston Respublikasida mustaqillikdan so'ng siyosiy institutlarning shakllanishi bosqichma-bosqich, izchil va evolyutsion xarakterga ega bo'ldi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mamlakatda siyosiy institutlar rivoji uch asosiy bosqichda amalga oshgan: dastlabki shakllanish davri 1991-2000-yillar oralig'ida, institutsional mustahkamlash davri 2000-2016-yillar ichida va modernizatsiya hamda transformatsiya davri 2016-yildan hozirgi kungacha.

Birinchi bosqichda siyosiy tizimning huquqiy asoslari yaratildi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinishi davlat hokimiyati tizimini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ldi. Ushbu davrda prezidentlik instituti, parlament tizimi va sud hokimiyati shakllantirildi. Natijada markazlashgan boshqaruvdan milliy davlatchilikka o'tish jarayoni amalga oshirildi.

Ikkinchi bosqichda siyosiy institutlar faoliyatini takomillashtirish va ularning samaradorligini oshirishga e'tibor qaratildi. 2005-yildan boshlab O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining ikki palatali tizimga o'tkazilishi qonun chiqaruvchi hokimiyatning sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilganini ko'rsatadi. Qonunchilik palatasi va Senatning joriy etilishi hududiy manfaatlarini ifodalash va qonunlar sifatini oshirishga xizmat qildi. Shu davrda siyosiy partiyalar soni ortib, ko'ppartiyaviylik tizimi shakllandi, bu esa siyosiy raqobat elementlarining paydo bo'lishiga olib keldi.

Uchinchi bosqich esa zamonaviy islohotlar davrida siyosiy institutlarning ochiqligi va samaradorligini oshirish ustuvor yo'nalishga aylandi. Shavkat Mirziyoyev rahbarligida amalga oshirilgan islohotlar natijasida davlat boshqaruvida "xalq bilan muloqot" tamoyili joriy etildi. Virtual qabulxonalar, ochiq ma'lumotlar tizimi va jamoatchilik nazorati mexanizmlarining rivojlanishi fuqarolarning siyosiy jarayonlardagi ishtirokini sezilarli darajada oshirdi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, siyosiy institutlarning rivojlanishi iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyot bilan bevosita bog'liq. Kuchli parlament nazorati, mustaqil sud tizimi va faol fuqarolik jamiyati institutlari mavjud bo'lgan sharoitda investitsion muhit yaxshilanib, davlat boshqaruvi samaradorligi oshadi [6]. O'zbekistonda so'nggi yillarda korrupsiyaga qarshi kurashish, sud-huquq tizimini isloh qilish va davlat xizmatlarini raqamlashtirish orqali aynan shu yo'nalishda ijobiy natijalarga erishilmoqda. Natijalar shuni ham ko'rsatadiki, siyosiy institutlarning jamiyat taraqqiyotidagi roli quyidagi asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

- davlat boshqaruvi samaradorligini ta'minlash;
- qonun ustuvorligini mustahkamlash;
- fuqarolarning siyosiy faolligini oshirish;
- ijtimoiy barqarorlik va xavfsizlikni ta'minlash;
- iqtisodiy rivojlanish uchun qulay shart-sharoit yaratish.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida ayrim muammolar ham aniqlangan. Xususan, siyosiy raqobat darajasining yetarli emasligi, fuqarolik jamiyati institutlarining ayrim hollarda sust faolligi hamda hududlar kesimida siyosiy institutlar samaradorligidagi tafovutlar mavjudligi kuzatilmoqda. Bu esa kelgusida siyosiy tizimni yanada takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, olib borilgan tahlillar asosida shunday xulosa qilish mumkinki, O'zbekistonda siyosiy institutlar mustaqillik yillarida izchil shakllanib, hozirgi kunda modernizatsiya bosqichiga o'tgan. Ularning samarali faoliyati esa jamiyatning barqaror rivojlanishi va demokratik

taraqqiyotini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Xulosa va takliflar. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston Respublikasida mustaqillik yillarida siyosiy institutlar shakllanishi izchil, bosqichma-bosqich va evolyutsion xarakter kasb etgan. Dastlabki davrda davlat boshqaruvining huquqiy asoslari yaratilgan bo'lsa, keyingi bosqichlarda ushbu institutlarning institutsional mustahkamlanishi va samaradorligini oshirishga alohida e'tibor qaratilgan. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinishi siyosiy tizimning shakllanishida fundamental ahamiyat kasb etdi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, siyosiy institutlar – parlament, ijro hokimiyati, sud tizimi hamda fuqarolik jamiyati institutlari jamiyat taraqqiyotida muhim rol o'ynaydi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi faoliyati orqali qonun ustuvorligi ta'minlanib, davlat boshqaruvi tizimi huquqiy jihatdan tartibga solinadi. Shu bilan birga, fuqarolik jamiyati institutlarining rivoji jamiyat va davlat o'rtasida samarali muloqotni ta'minlashga xizmat qiladi. So'nggi yillarda Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar siyosiy institutlarning ochiqligi, shaffofligi va hisobdorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Bu esa o'z navbatida fuqarolarning siyosiy jarayonlardagi ishtirokini kengaytirib, demokratik qadriyatlarining mustahkamlanishiga olib kelmoqda. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari ayrim muammoli jihatlar mavjudligini ham ko'rsatdi. Jumladan,

siyosiy raqobatni yanada rivojlantirish, fuqarolik jamiyati institutlarining faolligini oshirish hamda hududlar kesimida siyosiy institutlar samaradorligini tenglashtirish zarurati saqlanib qolmoqda

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqib, quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi:

siyosiy institutlar faoliyatida ochiqlik va shaffoflikni yanada kuchaytirish, axborotdan erkin foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish;

parlament va mahalliy kengashlarning nazorat funksiyalarini kuchaytirish orqali ijro hokimiyati ustidan samarali monitoringni ta'minlash;

fuqarolik jamiyati institutlarini, xususan nodavlat notijorat tashkilotlarni qo'llab-quvvatlash va ularning davlat boshqaruvidagi ishtirokini kengaytirish;

siyosiy partiyalar o'rtasida sog'lom raqobat muhitini rivojlantirish va saylov tizimini yanada takomillashtirish;

sud hokimiyatining mustaqilligini yanada mustahkamlash va huquqiy madaniyatni oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni kengaytirish.

Umuman olganda, O'zbekistonda siyosiy institutlarning izchil rivojlanishi mamlakatning barqaror taraqqiyoti va demokratik jamiyat qurish yo'lida muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Kelgusida ushbu institutlarni yanada takomillashtirish orqali jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini yangi bosqichga olib chiqish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Constitution of Uzbekistan. https://en.wikipedia.org/wiki/Constitution_of_Uzbekistan
2. History of the parliament and the Legislative Chamber. <https://parliament.gov.uz/en/static/parlament-tarixi>
3. "O'zbekiston – 2030" strategiyasi. https://gov.uz/oz/pages/2030_strategy
4. Shavkat Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. <https://uzsmart.uz/kitoblar/view/228>
5. Siyosiy institutlarning turkumlashuvi hamda vazifalari. <https://docx.uz/document/siyosiy-institutlarning-turkumlashuvi-hamda-vazifalari-bb7d0885?lang=ru>
6. Siyosiy tizim. https://uz.wikipedia.org/wiki/Siyosiy_tizim